

УДК 349.6(075)

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.125-132

ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Долинська Марія Степанівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вул. Гороδοцька, 26, м. Львів, Україна, 79007
e-mail: dolynska_ms@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0352-5470>

Мета. Метою дослідження є окреслення еволюції становлення фермерських господарств від селянських (фермерських) господарств до сімейних ферм протягом 1991-2021 років у незалежній Україні; виокремлення окремих етапів розвитку різних агроформувань, які іменувалися «фермерськими господарствами» в незалежній Україні. **Методика.** Методика охоплює комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формування відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувалися такі **методи** наукового пізнання: порівняльно-правовий, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний. **Результати.** У процесі дослідження здійснено історико-правовий аналіз правового статусу найбільш поширених видів суб'єктів агробізнесу за часів незалежної України: селянських (фермерських) господарств, фермерських господарств та сімейних ферм. **Наукова новизна.** Здійснивши аналіз розвитку фермерства в Україні протягом 1991-2021 років, виділено п'ять основних етапів розвитку фермерства в незалежній Україні. Автором стверджується, що основними типами фермерських господарств в Україні з 2017 року є: фермерське господарство-юридична особа та фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке зареєстроване як фізична особа-підприємець. Члени однієї сім'ї, які створили фермерське господарство у вигляді сімейної ферми на підставі реєстрації фізичної особи-підприємця, є співпідприємцями вищевказаної сімейної ферми. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у правотворчій та правозастосовній діяльності при підготовці нормативних та законодавчих актів з питань правового регулювання фермерства.

Ключові слова: фермерські господарства, сімейні ферми, аграрне законодавство, фермерські кооперативи.

M. Dolynska
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Economic Law Disciplines, Lviv State University of Internal
Affairs, 26 Horodotska St., Lviv, Ukraine, 79007
e-mail: dolynska_ms@ukr.net

MAIN STAGES OF ESTABLISHMENT OF FARMS IN INDEPENDENT UKRAINE

Purpose. The aim of the article is to outline the evolution of the formation of farms from peasant (farmer) farms to family farms during 1991-2021 in independent Ukraine; to

distinguish separate stages of development of various agricultural formations, which were called "farms" in independent Ukraine. **Methodology.** The methodology covers a comprehensive analysis and generalization of available scientific and theoretical material and the formation of relevant conclusions and recommendations. The following **methods** of scientific cognition were used during the research: comparative-legal, logical-semantic, functional, system-structural, and logical-normative. **Results.** In the course of the research, the historical and legal analysis of the legal status of the most common types of agribusiness entities such as peasant farms, family farms of independent Ukraine is carried out. **Scientific novelty.** Having analyzed the development of farming in Ukraine during 1991-2021, five main stages of the development of farming in independent Ukraine are determined. The author states that the main types of farms in Ukraine since 2017 are: a farm-legal entity and a farm without the status of a legal entity, which is registered as a natural person-entrepreneur. Members of one family who have established a farm in the form of a family farm based on registration of a natural person-entrepreneur are co-entrepreneurs of the above-mentioned family farm. **Practical significance.** The results of the research can be used in lawmaking and law enforcement during the preparation of normative and legislative acts on the legal regulation of farming.

Key words: farms, family farms, agrarian legislation, farmers' cooperatives.

Постановка проблеми. З давніх часів українські селянські родини (сім'ї), як сімейно-трудове утворення, займалися сільськогосподарським виробництвом. Головною метою діяльності селянських родин, зазвичай, було задоволення потреб власної родини, а також реалізація залишків вирощеної або виготовленої продукції на ринках.

Лише за часів незалежності України селянські (фермерські) господарства, а в послідуєчому фермерські господарства, в тому числі як сімейні ферми, реалізували свою давню мрію щодо сімейно-родинного утворення, яке господарює на землі як один з надзвичайно важливих суб'єктів агровиробництва.

Варто нагадати, що у грудні 1990 року Верховною Радою України було прийнято постанову «Про земельну реформу», якою, на нашу думку, було започатковано фермерський рух [1, с. 26].

Протягом 2016-2021 років відбулися істотні зміни у зокрема законодавчому регулюванні фермерських господарств, земельних правовідносин в Україні, у яких простежуємо прогресивні тенденції розвитку українського законодавства та українського суспільства. Тому назріла потреба у проведенні періодизації розвитку фермерських господарств за часів сучасної незалежної України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання становлення та розвитку нових аграрних суб'єктів, в тому числі фермерських господарств не залишається поза увагою науковців та практиків держави. Варто відзначити праці Марії Ващишин, Ярини Гаєцької-Колотило, Наталії Ільків, Тетяни Коваленко, Віталія Уркевича, Юрія Юркевича, а також багатьох інших.

Однак, у світлі останніх змін чинного аграрного законодавства, зокрема, фермерського законодавства, на нашу думку, не достатньо висвітленими залишаються питання щодо етапів становлення фермерських господарств у незалежній Україні.

Постановка завдання. Метою дослідження є: порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств протягом 1990-2021 років з виокремлення окремих етапів розвитку різних агроформувань, які іменувалися «фермерськими господарствами» в незалежній Україні.

За допомогою порівняльно-правового, логіко-семантичного, функціонального, системно-структурного, логіко-нормативного та інших методів провести аналіз норм аграрного законодавства протягом 1990-2021 років, особливу увагу звернути на розвиток фермерського законодавства в незалежній Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На українських незалежних теренах перші фермерські господарства починають свій розвиток у 1989-1990 роках на західноукраїнських землях. Вищевказані фермери перейняли передовий досвід ведення фермерства у закордонних партнерів, які не лише господарювали на землі, але й також вели ефективно та раціональне землевикористання.

На українських землях здавна існували як об'єктивні так і суб'єктивні причини появи нових суб'єктів агровиробництва, а саме: селянських фермерських господарств. До об'єктивних причин генезису фермерства в Україні належать: багатокладність сільського господарства, а також хуторське розселення; до суб'єктивних причин – прийняття законодавства, яке сприяло розвитку різних форм власності так і суттєвому збільшенню розмірів наданих земельних ділянок під фермерство [2, с. 13, 3].

На нашу думку, законодавчими актами, які безпосередньо сприяли створенню фермерських господарств у державі були: Постанова Верховної Ради України від 18 грудня 1990 року «Про земельну реформу» та прийнятий, у той же день, Земельний кодекс Української РСР.

Зокрема, у частині першій статті 6 Кодексу було зазначено, що для ведення селянського (фермерського) господарства земельна ділянка передається у довічне успадковане володіння лише громадянам Української РСР. Нагадуємо, що згідно з вищевказаною постановою Верховної Ради всі українські землі з 15 березня 1991 року могли передаватися у приватну власність та колективну, так і з метою створення нових суб'єктів агрогосподарювання.

Правовою основою для створення фермерства в державі стало прийняття 20 грудня 1991 року Верховною Радою Закону України «Про селянське (фермерське) господарство». Відповідно до статті 2 Закону, селянське (фермерське) господарство було тільки формою підприємництва громадян України.

Варто зауважити, що створення фермерських господарств, на законодавчій основі, розпочалося фактично з 1992 року.

Цьому також сприяв прийнятий 30 січня 1992 року Закон України «Про форми власності на землю», яким було закріплено державну, колективну, а також приватну власність на землю.

Важливе значення як для аграрної реформи України мало прийняття Земельного кодексу України в редакції від 13 березня 1992 року. Зокрема, в статті 6 Кодексу йшлося про надання земельних ділянок на праві приватної власності громадянам України, яке могло бути реалізоване ними для створення фермерських господарств. Відзначаємо, що в Кодексі найдетальніше регламентовано земельні відносини саме фермерського господарства, в порівнянні з іншими суб'єктами аграрного виробництва, чим підкреслено значущість фермерства [1, с. 40; 2, с. 24].

Також розвитку фермерства сприяло прийняття 14 лютого 1992 року Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство», у якому надано правом членам КСП вільного виходу для створення як фермерського господарства, так і отримання земельного та майнового паю [2, с. 43].

При цьому зауважуємо, що питання регламентації фермерства також було відображено у підзаконних актах, одними із значимих є постанови Кабінету Міністрів

України: «Про розвиток селянських (фермерських) господарств» від 20 липня 1991 року за № 96 та «Про деякі заходи розвитку селянських (фермерських) господарств» від 14 березня 1992 року за № 133.

Таким чином, у 1991-1992 роках відбулося зародження правового регулювання становлення фермерства в Україні, що на нашу думку становить перший етап (період) розвитку фермерських господарств у державі.

Наступні значущі зміни у правовому становищі селянських (фермерських) господарств відбулися згідно із Законом України від 22 червня 1993 року «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство», яким була затверджена нова редакція фермерського закону. Вищевказаний законодавчий акт більшість вчених вважають основоположним актом фермерського законодавства [4, с. 392].

Таким чином, Закон України від 22 червня 1993 року започаткував другий період розвитку фермерських господарств в Україні.

Відповідно до частини другої статті 9 вищевказаного фермерського закону, після проведення відповідної державної реєстрації селянське (фермерське) господарство набувало статусу «юридичної особи».

Наголошуємо, що майно у такому господарстві належало, зазвичай, всім членам господарства на праві спільної сумісної власності (якщо інше не було встановлено угодою між ними).

Законодавець також надав право створити фермерське господарство одній особі – громадянину України або членам усієї родини або сім'ї.

Певний позитивний вплив на розвиток фермерства мав прийнятий у 1997 році Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Наступний третій період розвитку фермерських господарств, а також фермерського законодавства, на нашу думку, розпочинається із прийняттям 19 червня 2003 року Закону України «Про фермерське господарство» [5].

У статті 1 вищевказаного закону встановлено, що фермерське господарство є юридичною особою, яка створена одним або декількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї.

Таким чином, законодавець встановлює, що фермерське господарство може бути лише у формі юридичної особи, яка в свою чергу може створюватися однією особою або декількома.

Зміни українського законодавства, які були проведені після 2014 року певним чином спрямовані до євроінтеграційних процесів, привели також до істотних змін фермерського законодавства.

Новий четвертий етап становлення фермерських господарств в Україні започатковано Законом України від 31 березня 2016 р. «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» [6].

Ми погоджуємося з думкою науковців та практиків, що цим законом запроваджено новий вид фермерських господарств – сімейні ферми у формі фізичної особи-підприємця.

Вищевказаним фермерським законодавчим актом в Україні було передбачено два основні типи фермерських господарств: юридична особа та фізична особа-підприємець.

При цьому зауважуємо, що законодавцем надано право створення сімейної ферми також у формі юридичної особи. Однак, членами такого господарства повинні бути лише

члени однієї сім'ї, згідно із переліком осіб, встановленому в статті 3 Сімейного кодексу України [7].

Фермерські господарства вважаються створеними з дня їхньої державної реєстрації, яке відбувається згідно із Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

Варто наголосити, що фермерське господарство без статусу юридичної особи може бути створено двома способами: організовується на основі одноосібної діяльності фізичної особи – підприємця, а також фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на основі діяльності як фізичної особи – підприємця, так і виключно членів його (однієї) сім'ї (згідно статті 3 Сімейного кодексу України [4, с. 394-395]).

При цьому зауважуємо, що керуючись нормами статті 8-1 Закону України «Про фермерське господарство», сімейне фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується фізичною особою – підприємцем самостійно або спільно з членами її сім'ї на підставі договору про створення сімейного фермерського господарства [5].

Наголошуємо, що договір про створення сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи, у випадку створення як фізичною особою-підприємцем так і членами його однієї сім'ї повинен бути складений у письмовій та нотаріально посвідченим.

Типова форма договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства затверджена наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України 05 квітня 2019 року № 177.

Наголошуємо, що у випадку створення фермерського господарства без статусу юридичної особи однією фізичною особою – підприємцем, то правоустановлюючим документом виступає лише декларація, а коли фізична особа – підприємець працюватиме разом зі членами своєї сім'ї то правоустановлюючим документом у такому випадку є договір.

Зазначаємо, що фермерське господарство як юридична особа може бути створено трьома способами.

Зокрема, створене: а) одним громадянином України, який досяг 18 років; б) кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до закону (ст. 9 Закону України «Про фермерське господарство»); в) виключно члени однієї сім'ї громадян України, відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України, та має статус сімейного фермерського господарства [4, с. 394].

На нашу думку, сімейне фермерське господарство без набуття статусу юридичної особи є дуже подібним до селянського (фермерського) господарства. Всі члени такого господарства, як зауважено нами раніше, виступали як «сукупний підприємець» зі складом членів господарства (членів однієї сім'ї), як «співпідприємців» [1, с. 177; 3, с. 16; 8, с. 164].

Ми стверджуємо, що члени однієї сім'ї, які створили фермерське господарство у незалежній Україні у вигляді сімейної ферми на підставі реєстрації фізичної особи - підприємця є «співпідприємцями» вищевказаної сімейної ферми.

З точки зору цього дослідження варто зупинитися на новому аграрному законодавстві, прийнятому у 2020-2021 році.

Зокрема, новий етап у становленні сільськогосподарських кооперативів у незалежній Україні було запроваджено з 15 листопада 2020 року, відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [9] від 21 липня 2020 року [10, с. 184].

Звертаємо увагу на те, що у статті 5 вищевказаного Закону України, перебачено тільки два основні типи сільськогосподарських кооперативів: кооперативи, які мають мету – одержання прибутку та кооперативи, які функціонують без мети одержання прибутку.

Оскільки сільськогосподарський кооператив можуть створити тільки виробники сільськогосподарської продукції, то такими, на нашу думку, виступають, перш за все, фермерські господарства, які складають біля сімдесяти відсотків від загальної кількості всіх сільськогосподарських товаровиробників держави, в тому числі сімейні фермерські господарства, яке зареєстровані як фізична особа – підприємець.

На це, зокрема, націлюють норми статті 26 Закону України «Про фермерське господарство». Так, відповідно до частини першої зазначеної статті, фермерські господарства самостійно або разом з іншими сільськогосподарськими товаровиробниками можуть створювати не лише сільськогосподарські кооперативи, але й кооперативні банки, спілки, а також інші об'єднання чи бути засновниками (учасниками) господарських товариств. При цьому наголошуємо, що сільськогосподарські кооперативи за участю фермерських господарств повинні бути утвореними згідно з вимогами Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» .

Серед законодавчих актів аграрного та земельного спрямування (у 2020- 2021 роках) окрему увагу привертають Закони України: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 року за № 552-IX ; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28 квітня 2021 року за № 1423-IX.

Вважаємо, що вищевказані законодавчі акти сприятимуть значному розширенню землекористання фермерських господарств, що в свою чергу підвищить продуктивність та рентабельність господарств.

На нашу думку, вищевказаними Законами в галузі земельних правовідносин та Законом «Про сільськогосподарську кооперацію», започатковано новий вищий (п'ятий) етап становлення фермерських господарств у державі.

Висновки. Таким чином, здійснивши аналіз розвитку фермерства в Україні протягом 1991-2021 років, виділяємо п'ять етапів розвитку фермерських господарств в незалежній Україні.

Основними типами фермерських господарств в Україні з 2017 року є фермерське господарство – юридична особа, та фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке зареєстроване як фізична особа – підприємець.

В Україні відбувається становлення нових видів фермерських господарств – сімейних ферм.

Члени однієї сім'ї, які створили фермерське господарство у формі сімейної ферми на підставі реєстрації фізичної особи – підприємця є «співпідприємцями» вищевказаної сімейної ферми.

Значущість розвитку сімейних ферм та участь їх у діяльності сільськогосподарських кооперативів полягає у тому, що вони сприятимуть не лише задоволенню особистих потреб членів родин, але й забезпеченню екологічними продуктами харчування населення держави.

У перспективі, фермерські господарства можуть об'єднуватися для ефективного та прибуткового ведення господарювання у фермерські сільськогосподарські кооперативи, однак цьому повинна сприяти належна державна підтримка.

Список використаних джерел

1. Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 209 с.
2. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х.: Страйд, 2005. 264 с.
3. Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 18 с.
4. Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: юридичні науки. 2017. Випуск 865. С. 392-397.
5. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.
6. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 21. ст. 406.
7. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
8. Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. 179 с.
9. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2021 р. № 819-IX. *Голос України* від 14.08.2020. № 144.
10. Долинська М. С. Новели правового регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 грудня 2020 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: ЛьвДУВС, 2020 С. 180-184.

References

1. Doly`ns`ka, M. S. (1999) Legal bases of creation and activity of peasant (farmer) farms in Ukraine: PhD diss. L`viv. nacz. un-t im. Ivana Franka. L`viv, 209 p. ([in Ukrainian]).
2. Doly`ns`ka, M. S. (2005). *Fermers`ki gospodarstva Ukrayiny` : zemlekory`stvannya, poryadok stvorennya, diyal`nist` ta pry`py`nennya diyal`nosti* [Farms of Ukraine: the land, the order of creation, activity and termination of activities]. Kharkov, publishing house Stride. 264 p. (n Ukrainian)
3. Doly`ns`ka, M.S. (1999) *Pravovi zasady` stvorennya ta diyal`nosti selyans`ky`x (fermers`ky`x) gospodarstv v Ukrayini* [Legal bases of creation and activity of peasant (farmer) farms in Ukraine]: Extended abstract of candidate' thesis. L`viv. nacz. un-t im. Ivana Franka. L`viv. 18 p. (in Ukrainian)
4. Doly`ns`ka, M.S. (2017). *Novely` zakonodavstva shhodo stvorennya fermers`ky`x gospodarstv Ukrayiny`* [Legislative novelties to create farms in Ukraine]. *Visnyk Nacional`nogo universy`tetu «L`vivs`ka politexnika»*. *Seriya: yury`dy`chni nauky*, 865, 392-397. ([in Ukrainian])
5. On Farms: the Law of Ukraine No. 973-IV (2003, June 19). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>. (in Ukrainian)

6. On amendments to the Law of Ukraine "On the farm" on stimulation of creation and activity of family farming: the Law of Ukraine № 1067-VIII (2016, March 31). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016, 21. 406. (in Ukrainian)

7. Family code of Ukraine (2002, January 10). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2002, 21, 135 (in Ukrainian)

8. Doly`ns`ka, M. S. (1999). *Pravove stanovy`shhe selyans`ky`x (farmers`ky`x) gospodarstv v Ukrayini* [Legal status of peasant (farmer) farms in Ukraine]. L`viv: Kamenyar, 179 p. (in Ukrainian).

9. About agricultural cooperation: Law of Ukraine № 819-IX(2021, August 14). *Golos Ukrayiny*.` pp. 144. (in Ukrainian)

10. Doly`ns`ka, M. S. (2020). *Novely` pravovogo regulyvannya diyal`nosti sil`s`kogospodars`ky`x kooperaty`viv* [Novelties of legal regulation of agricultural cooperatives]. *Teorety`ko-pry`kladni problemy` pravovogo regulyvannya v Ukrayini: Materialy` Vseukrayins`koyi nauk.-prakt. konf. (m. L`viv, 11 grudnya 2020 r.) / za zag. red. I. V. Krasny`cz`kogo* (pp. 180-184). L`viv: L`vDUVS. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 31.05.2021

прийнята до друку 09.06.2021

The article: is received 31.05.2021

is accepted 09.06.2021

Бібліографія: Долинська М. С. Основні етапи становлення фермерських господарств у незалежній Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 125–132. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.125-132.

